

PROSVJETA I PROSVJETNI RADNICI JEVREJI U BOSNI

Školstvo Bosne i Hercegovine, u prvo doba turske vladavine u ovim pokrajinama bilo je u povelju. Gospodujuća vlast je za potrebe svoje vojske i administracije dovodila činovnički aparat iz svoje metropole. Kako administracija nije bila naročito razvijena, potreba za školovanim ljudima nije ni bila naročito velika. Tek kada se turska vlast učvrstila i kada je Visoka Porta odlučila da Bosnu i Hercegovinu trajno pripoji svojoj carevini, osnivaju se neke škole za domaće stanovništvo tzv. ruždije i medrese. To su bile mahom konfacionalne škole; one su služile za podizanje svećeničkog podmlatka i šerijatskih sudija-kadija. Ove su škole bile zatvorene za Jevreje.

Domaći feudalci slali su svoju decu u Carigrad na više škole. U Carigradu se školovao i jedan manji broj jevrejske djece iz Bosne, čiji su roditelji bili imućniji. Ostala jevrejska djeca sticala su obrazovanje u »Meldaru«, »Talmud Tora« i »Ješivi«. U Meldaru su osim čitanja i pisanja raši-pismom učili i osnove računa. Nepismenih muškaraca nije bilo ali su žene mahom bile nepismene. Ovo školstvo kao i vaspitanje koje je tamo sticano bilo je primitivno, bez razrađenih pedagoških sistema, planova i programa.

Jevreji su se tada uglavnom bavili zanatima i trgovinom. Za potrebe njihovih zanimanja nije se ni tražilo neko više obrazovanje. U svome poslovanju služili su se raši-pismom i na njemu vodili svoje poslovne knjige. Kako se subotom nije radilo, to su ovaj dan provodili u čitanju raznih knjiga: vjerskih, istorijskih i dela lepe književnosti. Ova literatura dosegala je njihov domet i zaokružavala njihovo cjelokupno znanje. Istorijske i knjige iz oblasti lepe književnosti bile su na ladino jeziku (španskom). Autori ovih knjiga bili su: Juda Lerma, pisac knjige »Peletat Bet Juda« (živio je oko 1600. g.); Josef Almuzlino napisao je »Edut Biosef« oko 1680. g.; Salamon Šalem napisao je »Divre Šelomo«, a početkom 19 st. Josef Finci napisao je »Vajlaket Josef«.

Za njih dr Isak Alkalaj kaže: »Svi su oni živjeli i radili u Beogradu kao rabini, pisali vjerske knjige i bili književnici, naučnici i pro-

svjetitelji, skromnijih razmjera, ali zaslužni i spremni za doba u kome su živjeli i delali.«*

Pored autora iz Beograda, koji su štampali svoje knjige u Beogradu, javljaju se pisci iz Sarajeva. U prvom redu treba spomenuti učenog sarajevskog rabina Davida Parda. U periodu od 1756—1765. godine objavio je više knjiga u Solunu ili Beogradu. »Sehijot Ahemda« u Solunu, »Tiknov Šovavim« u Beogradu, »Mihtan de David« (Zbirka građansko-pravnih pitanja), »Lanunaceah de David« (komentar Talmudu). Eliezer J. Papo napisao je knjigu »Bet Tefila« špansko-jevrejskim pismenima, a Eliezer Š. Papo »Damesek Eliezer« (zakoni i odredbe Šulhani-Aruha na španskom). M.D. Alkalaj »La punta de la tempesta« (priča o razorenju jevrejske države — uzeta iz knjige »Meam-Loer«). Moše D. Alkalaj preveo je sa španskog knjige Braće Ibn Verga »O protjerivanju Jevreja iz Španije«. D.M. Alkalaj autor je školskih udžbenika: Bon hešbon (uputstva za učenje računa), Hinuh Lašon ivri, I, II dio (gramatika jevrejskog jezika). Sarajevski rabin Josef Finci izdao je »Vajcaket« — čitanku odabranih članaka sa zbirkom izreka i sentencija.

Što je sredina bila primitivnija a broj školovanih ljudi manji to su knjige ovoga sadržaja bile pogodnije i odgovarale su duhu i potrebama onoga vremena. Valja naglasiti i istaći da su sva ova izdanja savjesno rađena i bez pogrešaka čak ni štamparskih i mnogo su bolja od bečkih koja su puna grešaka i nepotpunosti. Autori knjiga su ujedno bili i tipografi, jer u Beogradu nije bilo tipografa za jevrejske knjige. Oni su svoju ulogu i zadatak na uzdizanju kulture misionarski shvatili. Često puta su sav svoj novac kojim su raspolagali morali davati štamparu, a da bi mogli nabaviti papir i druge stvari za štampanje prikupljali su dobrovoljne priloge, tražili mecene i pretplatnike prije štampanja knjiga. Godine 1837. Beograd je dobio jevrejsku štampariju. Ona se ubrzo pročula, u njoj štampaju svoje knjige i pisci ne samo Srbije, nego Bosne, Bugarske i Turske. Na taj način jevrejska štamparija u Beogradu vršila je znatan i ogroman kulturni uticaj na sve Jevreje Balkana.

U vreme od 1867. do 1896. godine stagnira štampanje uopšte, a napose djela vjerske sadržine. Izdaju se jevrejski bukvari, gramatika, računica i školski udžbenici. Pitanja iz oblasti školstva će od tada biti stalno na dnevnom redu.

»1768. godine Jevreji su dobili svoju višu talmudsku školu »Ješivat« koju je osnovao čuveni rabin David Pardo.«**

»Na kraju turske uprave i španjolski Jevreji imali su u Sarajevu jednu svoju školu.«***

Štampanje i izdavanje jevrejskih španskih knjiga trajalo je do početka 20. stoljeća, kada se u ovim krajevima već vidno osećao uticaj nove evropske kulture i novih ideja. Prije toga vremena nejedna-

* Jevrejski almanah 125. g. str. 133.

** Ljubica Mladenović, Sarajevo, str. 184.

*** Teodor Kruševac, Sarajevo, str. 395.

kosti — koje su poticale od različitog porijekla, različitog jezika, kulture, političkih i društvenih prava — bile su takove da su ih jasno odvajale od sredine. Od 20. stoljeća međusobni odnosi, zajednički ekonomski interesi, lično povjerenje i saradnja na poslovima od opšte i zajedničke koristi dovodi do uticaja koji nisu mogli ostati bez naročitih dubljih posljedica. Jevreji, do tada odvojeno vaspitani, svestrano ulaze u društvo i sredinu u kojoj žive. Oni žele i teže da i na kulturnom polju dadu svoj prilog zajednici sa kojom se oni sve više stapaju. Od tada se ne može zamisliti nijedna akcija zajednice u kojoj i Jevreji kulturno ne učestvuju.

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine dolazi u ovim zemljama do novih društveno-političkih i ekonomskih odnosa. Novi ekonomski sistem, kapitalistički, oslanjajući se na vojničku silu i dobro organizovanu administraciju, našao je u Bosni i Hercegovini izvor brze kolonijalne eksploatacije. Promjene u ekonomskom životu Bosne i Hercegovine, a naročito u Sarajevu, forsiranje savremenijih metoda u privredi, tražilo je školovanije ljude. Glavne grane privrede trgovina i eksploatacija šuma i ruda tražile su sada druga tržišta. Privreda je bila uglavnom orijentisana prema tržištima Zapadne Evrope. Kada su se Bosna i Hercegovina počele jače povezivati sa zemljama Evrope, osjetila se veća potreba za školovanim ljudima. Škole, koje su postojale u ovim krajevima od vremena turske uprave, nisu više bile savremene i nisu mogle odgovarati naraslim potrebama. Valjalo je otvarati novi tip škola koje će pripremati omladinu i osposobljavati je za nove prilike. U većim gradovima Bosne i Hercegovine dolazi do otvaranja osnovnih škola. Većina domaćeg elementa pokazivala je nepovjerenje i podozrivost prema tim školama. Pravoslavci otvaraju svoje škole i bore se za svoju crkveno-školsku autonomiju, muslimani su također bili nepovjerljivi prema novim gospodarima — Austrijancima.

Upravna vlast nije bila indiferentna prema ovakvom držanju domaćeg stanovništva. Ona traži način kako bi uklonila, a onda i definitivno skršila ovaj otpor. »Vladin povjerenik Herman zatražio je od svake ispovjesti u Sarajevu po 1 zastupnika kao pomagača za školstvo. Na sjednici od 27. marta 1884. godine izabran je školski odbor za grad Sarajevo u koji su ušli: Esad eff. Kulović, Pero Kraljević, Eduar Plajer i Heinrich Levi.«*

»Školski odbor je služio vladinom povjereniku kao savjetodavni organ za praktično rješavanje školskih pitanja u svim prilikama gdje je bilo korisno iskustvo domaćih ljudi.«**

Sarajevo je bilo najjače naselje sa centralnim geografskim položajem. Za vrijeme okupacije glavni grad Sarajevo izdvajan je u pogledu školstva od ostalih mjesta u zemlji i tretiran je sa više pažnje. U Sarajevu je 1879. godine otvorena jedna gimnazija, 1904/5, Uči-

* »Sarajevski list«, br. 9. od 5. 4. 1884. godine.

** Teodor Kruševac: »Sarajevo«, str. 399.

teljska škola i tri osnovne škole. U svim ovim školama nastavnici s u bili kvalifikovani.

Jevreji — privrednici ubrzo su uvidjeli da se dosadanje trgovačke veze sa Solunom i Carigradom moraju mijenjati. Dok su se do sada u svome poslovanju služili raši ili turskim pismom, a korespondenciju obavljali na španskom ili turskom jeziku, nova politička situacija nametala im je nove obaveze. Ako su htjeli da se održe i privredno napreduju, morali su se uključivati na tržišta Trsta, Graca, Beča i ostalih centara Zapadne Evrope. Nova privreda tražila je nove ljude koji poznaju strano jezike, knjigovodstvo i posjeduju veće obrazovanje i stručnost od dosadanjega koje su im postojeće škole davale.

Jevreji su počeli da se upisuju i završavaju sve vrste škola koje su otvarane i koje su postojale u Bosni i Hercegovini. Početkom dvadesetog vijeka počinju i ženska djeca pohađati školu, dok su prije toga vremena djevojke ostajale kod kuće i svoje obrazovanje sticale u kući od roditelja ili starije braće.

Godine 1904. u Državnoj višoj djevojačkoj školi bilo je 187 učenica. Od toga 36 pravoslavnih, 84 katolikinja, 67 Jevrejki i nijedna muslimanka.

U Zavodu časne sestre sv. Augustina 1904/5. školovalo se 133 učenice, od toga 105 katolikinja, 22 Jevrejke i ostalih.

Godine 1904/5. u gimnaziji je bilo 630 učenika. Od toga 95 muslimana, 233 pravoslavna, 230 katolika, 66 Jevreja i 6 ostalih.*

U Učiteljskoj školi u Sarajevu bilo je 1904/5. godine 94 učenika. Od toga muslimana 21, pravoslavnih 39, katolika 33 i 1 Jevrej.

Prvo kolo intelektualaca Jevreja dalo je mali broj prosvjetnih radnika. Kada je »La Benevolencija« ekonomski ojačala ona je uočila potrebu za stvaranjem prosvjetnog kadra iz redova Jevreja. Pravilnim usmjeravanjem svoje prosvjetne politike, stipendirajući prvenstveno one koji su izučavali škole za stvaranjem prosvjetnog kadra, stvoren je pozamašan broj prosvjetnih radnika i među samim Jevrejima. Ovaj broj je naročito porastao poslije prvog svjetskog rata. Stvaranjem nove države Jugoslavije otvorene su škole u manjim mestima. Tako je bilo omogućeno školovanje i djeci siromašnijih roditelja izvan Sarajeva.

Potrebe za prosvjetnim radnicima i zvanjima bile su vrlo velike ne samo među Jevrejima nego i ostalim življem u Bosni i Hercegovini. Populacija je iz godine u godinu rasla. 1911. godine zakonom je uvedeno obavezno školovanje djece. U toku prvog svjetskog rata poginulo je ili nastradalo mnogo prosvjetnih radnika, tako da su Bosna i Hercegovina vapile za prosvjetnim radnicima.

Jevreji su uvijek dijelili dobro i zlo sa stanovništvom svoga zavičaja, pa su i sada htjeli da pomognu i učine koliko mogu i znaju. Prosvjetni radnici nisu bili nikada materijalno naročito stimulisani u

* Teodor Kruševac: »Sarajevo«, str. 404.

poređenju sa ostalim strukama školovanih ljudi. Akcija »La Benevolencije« je urodila dobrim plodom. Jevreji Bosne i Hercegovine su ipak rado pohađali i uspešno završavali škole, koje su ih spremale za prosvjetne radnike. Prva generacija školovanih prosvjetnih radnika dočekana je sa velikim željama, nadama i simpatijama.

Od prve generacije prosvjetnih radnika Jevreja u Bosni i Hercegovini pa do početka drugog svjetskog rata, po mome prikupljanju provjerenih podataka, bilo je 98 prosvjetnih radnika, učitelja, nastavnika i profesora. Ovaj pozamašan broj može da imponira. On je popunio prve i najvažnije potrebe u kadru i vršio veliki uticaj u stvaranju mlade inteligencije. Učitelja i nastavnika je bilo oko 65, ostali su bili srednjoškolski profesori. U učiteljskim redovima ponajviše je bilo žena. One su završavale učiteljske, muzičke i više pedagoške škole. Radile su kao učiteljice, vaspitačice, nastavnice muzike u osnovnim i građanskim školama.

U kojoj god su školi radili, svi su bez razlike uživali ugled u građanstvu; a u svojim kolektivima glas vrsnih stručnjaka, dobrih metodičara i ljudi široke kulture. Preživjeli njihovi učenici s ponosom se sjećaju svojih bivših učitelja i profesora koji su znatno uticali na formiranje njihovih ličnosti i karaktera. Oni su svojim učenicima pružili solidna znanja, pravilno ih usmjeravali ka njihovim budućim zvanjima i daljnjem životnom hodu. Zato su ih njihovi učenici mnogo voljeli, poštovali i do danas u sjećanju zadržali.

Teško je reći tko se od njih više zalagao i trošio svoje fizičke i intelektualne snage da bi što više obogatili tadašnju omladinu i unaprijedili njena znanja. Radili su sa poletom, entuzijazmom i sviješću da obavljaju jedan opšti društveno-korisni i politički posao. Zato se tome poslu prilazilo sa puno pijeteta, odgovornosti i humanizma.

Tadašnji prosvjetni radnici dobro su poznavali glavne ciljeve pedagogije: učiniti čovjeka sretnim, boljim i savršenijim. Svojom radom, znanjem i iskustvom nastojali su čovjeka vaspitati saobrazno njegovoj prirodi. Upoznati čovjeka kakav je stvarno, njegove slabosti, sitne svakodnevne potrebe i zahtjeve, — to je bila najveća i najdragocjenija zadaća prvih prosvjetitelja.

Ipak se tada najviše govorilo o ljudima koji su i danas ostali u živom sjećanju: dr Josip Goldberger, Mavro Štajner, dr Kalmi Baruh, dr Marija Kon, dr Marcel Šnajder, Avram Papo, Eliezer Levi, Jakov Maestro, Salamon Pinto, Estera Pinto, Solomon Kalderon, Mazalta Izrael, Flora Levi, doajen svih nastavnika Avram Altarac (filozof) i mnogi drugi.

Nisu samo žene bile učiteljice i nastavnice građanskih škola. Bilo je dosta i muškaraca učitelja i nastavnika. Oni su služili u svim mjestima bosanske provincije. Najveći broj je službovao van Sarajeva.

Mali broj učiteljica radio je u tzv. »Jevrejskoj školi« u Sarajevu, u Ćemaluši ulici (danas Ulica Šaloma Albaharija). Ovu školu ne treba zamjenjivati sa tzv. školom »Meldarim«, koja se nalazila u istoj zgradi. »Jevrejska škola« nije bila konfesionalna i imala je pravo jav-

nosti. U njoj su osim jevrejskih učiteljica radile i one koje nisu bile Jevrejke. Ovu školu su većinom pohađala jevrejska djeca. Nastava se održavala u zgradi koja je pripadala jevrejskoj opštini, koja je ovu školu izdašno dotirala. Zato je ta škola u Sarajevu bila poznata pod nazivom »Jevrejska škola«.

Među profesorima preovlađivali su profesori stranih jezika (francuski, njemački, engleski, latinski) i srpsko-hrvatskog jezika, zatim profesori fizike i matematike. Ali bilo je profesora i drugih predmeta, koji su se u srednjim školama izučavali, kao biologija, hemija, istorija, geografija, tehnologija, politička ekonomija itd. Profesori Jevreji predavali su u svim sarajevskim školama. U Tehničkoj školi direktor je bio inž. Oskar Grof. Isto tako su Jevreji predavali u Tekstilnoj školi, u Kožarskoj školi u Visokom, u gimnazijama u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Banjoj Luci, Bihaću, Prijedoru, Tuzli i Trebinju.

David Levi otvorio je u Sarajevu privatnu školu »Mercator«, u kojoj je iškolovao na stotine nižih i srednjih činovnika.

U toku rata poubijano je u raznim logorima (Krušćica, Jasenovac, Gradiška, Aušvic, Mathauzen) ili poginulo u NOB-i ili je umrlo odmah poslije rata usljed oronulog zdravlja i teških ratnih posljedica oko 70 lica. Među njima i najpoznatiji koji su se još za života afirmirali, stekli ime i glas (dr Kalmi Baruh, dr Marcel Šnajder, dr Moric Levi, nadržabin, dr Juda Levi, dr Samuel Romano, Daniel Ozmo).

Mora se priznati da su i preživjeli sa isto toliko žara i elana prionuli poslu, kada se poslije rata, u eri izgradnje zemlje, i te kako osjećala potreba i oskudica u prosvjetnom kadru. Najvredniji među njima postali su profesori univerziteta na raznim fakultetima i visokim školama ili prosvjetni savjetnici. Svaki na svome radnom mjestu prenosi dragocjeno iskustvo i znanje koje je godinama sticao u golemoj riznici znanja i iskustva, koje se zovu život i nauka.